

Kiistaa kielestä

■ Esa Itkonen

TV1 esitti 9.9.2012 ohjelman, jossa oli tarkoitus käsitellä eräitä kielitieteen periaatekysymyksiä. Koska suurelle yleisölle välittyi asiasta virheellinen kuva, siihen on syytä palata.

Generatiivisen kielitieteen luoja Noam Chomskyn mielestä ihmiskielen tärkein ominaisuus on rekursiivisuus eli se piirre, joka tekee mahdolliseksi muodostaa rajaamattoman pitkiä rakenteita. Näitä ovat esim. rinnasteiset lauseet kuten ”Pekka nukkuu ja/tai Liisa kutoo ja/tai Marja leipoo ja/tai...” ja alisteiset lauseet kuten ”Pekka tietää, että Liisa luulee, että Marja on kertonut, että ...” tai ”Pekka osti koiran, joka puri kissaa, joka tappoi hiiren, joka ...”

Dan Everett väittää, että se kieli, jota hän on tutkinut yli 30 vuoden ajan, s.o. Amazonian alueella puhuttu pirahä, on poikkeus maailman kielten joukossa, koska juuri siitä puuttuu rekursiivisuus. Tietokoneohjelman varassa toimiva tutkijaryhmä on kuukausia kestäneen työn jälkeen päätenyt tukemaan Everettin väitettä.

TV-ohjelma esittää Everettin sankarina ja Chomskyn konnana. Brasilian kielitieteilijät estävät hallituksen avulla Everettiä pääsemästä enää tapaamaan pirahä-heimon jäseniä; ja Everett leimaa vastustajansa fanaatikoiksi, jotka ovat korottaneet Chomskyn kieliteorian uskonnokseen.

Mikä on totuus? Se on sikäli monimutkainen, että se ei löydy Chomskyn sen enempää kuin Everettinkään väitteistä. Ensiksikin käsitys, että rekursiivisuus – ja vain se – olisi ihmiskielen määräävä piirre, on ällistyttävä yksinkertaistus. Kielitieteilijöiden suuri enemmistö hylkää sen, ja tällä kertaa enemmistön joukossa on myös monia Chomskyn lähimpiä työtovereita.

Mutta toiseksi vuonna 1986 ilmestyneessä pirahä-kieliopissaan Everett toteaa vastineet sellaisille rekursiivisille rakenteille kuin *että*-lause ja *relatiivilause* (= *joka*). Jo tästä syystä on kyseenalaista, kelpaako pirahä aidoksi vastaamerkiksi Chomskyn rekursiivisuus-teesille.

Kolmanneksi tärkeimpänä perusteena rekursiivisuuden puuttumiselle esitetään (ainakin TV-ohjelman mukaan) se, että tietokoneohjelma ei löytänyt pirahästä *ja/tai*-konjunktioita. Mutta sama ilmiö esiintyy lukemattomissa maailman kielissä, ja aivan erityisesti Amazonian kielissä. Konjunktioiden sijasta rinnasteiset osalauseet liitetään toisiinsa pelkällä intonaatiolla. Niin kauan kuin rinnasteinen rakenne jatkuu, osalauseet päättyvät nousevaan intonaatioon, ja intonaatio laskee vasta kokonaisrakenteen lopussa. TV-ohjelmassa mainitun tietokoneohjelman todistusvoima on siis olematon.

Jos haluaa tietää, mikä on totuus, on siis viisainta unohtaa sekä Chomsky että Everett. Tämä on kuitenkin vaikeaa asiaa ympäröivän kohun vuoksi. Ja vaikeammaksi tilanteen tekee se, että ainakin ensi näkemältä joissakin Everettin väitteissä voisi olla hieman perääkin. Chomskyn generativistinen koulukunta on tosiaankin toiminut monessa suhteessa uskonnollisen lahkoon tavoin. Erityisen vaikea oli tilanne 1960–80-luvuilla, jolloin tehtiin kaikki mahdollinen muita näkemyksiä edustavien kielitieteilijöiden vaientamiseksi. Kuten uskonnossa ikään, monet Chomskyn entisistä opetuslapsista ovat sittemmin kääntyneet täysin häntä vastaan ja perustaneet omat koulukuntansa. Tähän joukkoon kuuluvat muun muassa kognitivistit George Lakoff ja Ronald Langacker, funktionalisti Tom Givón ja korpustutkija Geoffrey Sampson.

Samaan joukkoon kuuluu myös Everett. Vielä koko 1990-luvun ajan hän oli fanaattinen generativisti. Itse olen 40 vuoden ajan kritisoinut generativismia monelta eri kannalta. Kun 1990-luvulla jatkoin arvostelua sähköisillä keskustelupalstoilla (*Linguist List* ja *Funknet*), kiivaimmaksi opponentiksi osoittautui juuri Everett. Leppoisan ironisiin kommentteihini hän reagoi suorastaan hysteerisesti. Mutta sitten ajat muuttuivat. 2000-luvun alussa Everett, entinen lähetyssaarnaaja, luopui

samanaikaisesti sekä kristinuskosta että generativismista (joiden välisen kytköksen hän avoimesti myönsi) mutta ei sentään luopunut fanatismistaan. On täysin johdonmukaista, että Chomsky kirosi kerettiläisen oppilaansa nimittämällä häntä julkisesti ”hujjariksi”.

Mutta tarina jatkuu. TV-ohjelma näytti joukon pirahä-heimon jäseniä lukemassa ja kirjoittamassa. Tämä on kiinnostavaa, sillä Everett oli aiemmin (*Current Anthropology* 2005) ilmoittanut heidän olevan kykenemättömiä sellaisiin suorituksiin. Itse asiassa hän oli omalla päälle käyvällä tavallaan yrittänyt opettaa heille kirjoitustaitoa, mutta kahdeksan kuukautta kestäneen päivittäisen opetuksen jälkeenkään he eivät osanneet edes piirtää paperille peräkkäin kahta samanlaista viivaa. Everett katsoi tämän johtuvan heidän äärimmäisestä ”tässä ja nyt”-ajattelutavastaan: jo sekunnin kuluttua menneisyys pyyhkiytyy kokonaan pois heidän mielestään. Juuri tästä syystä pirahä onkin maailman yksinkertaisin kieli (kumma kyllä, sen verbisysteemi on maailman monimutkaisin).

Maallikot haltioituivat Everettin yltiöpäisistä väitteistä, mutta tiedeyhteisö suhtautui niihin skeptisemmin. Tammikuussa 2006 Brasilian hallitus kutsui Chris Sinhan ja Vera da Silvan tutustumaan tilanteeseen. Kahdessa päivässä nämä hyvät ystäväni opettivat pirahä-heimon jäsenille aakkoskirjoituksen. Everett oli joutunut nenästä vedetyksi. Syynä oli ilmeisesti se, että – kuten amazonilaiskielten ekspertti Francesc Queixalos minulle äskettäin totesi – Everett on luonteeltaan sopimaton alkuperäiskansojen tutkijaksi. Tämän olin kyllä jo itsekin päätellyt.

Brasilian hallituksen Everettille langetta- ma lähestymiskielto joutuu nyt uuteen valoon. Tahtoen tai tahtomattaan hän esitti pirahä-heimon jäsenet poikkeuksellisen primitiivisinä olentoina. Ehkä hänen katsottiin aiheuttaneen heille jo tarpeeksi vahinkoa.

Olen käsitellyt tätä samaa teemaa kirjoituksessani ”Tiede sensaatioita metsästämissä” (*Kanava* 6/2007).

Kirjoittaja on Turun yliopiston yleisen kielitieteen professori (emeritus).